

ven, de school, het verenigingsleven etc. Wanneer de door het gezin overgedragen normen niet aansluiten bij die van deze grotere sociale kaders kunnen moeilijkheden èn voor de betrokken individuen èn voor deze instituties moeilijk uitblijven. Tenslotte willen wij nog vermelden de betekenis van het in de gezinsgroep ontmoete rolmodel voor de aanpassing van de kinderen aan instellingen buiten het gezin. R. Lippitt en L. W. Hoffman verrichtten een studie die aanwijzingen opleverde dat kinderen uit gezinnen met dominante moeders en aarzelende, weinig besluitvaardige vaders buitenshuis aanpassingsmoeilijkheden ondervonden, omdat dit rolmodel niet overeenkwam met het gedrag dat van de verschillende sexen in de verschillende sectoren van de maatschappij wordt verwacht.³¹⁾

Ten besluite.

Sinds in 't Veld-Langeveld in de bundel Sociaal-Wetenschappelijke Verkenningen wees op de magere resultaten van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek op het gebied van het gezinsleven in Nederland³²⁾ zijn de pleidooien voor de instelling van een breed opgezet onderzoek niet meer verstomd. Zo beëindigt Kooy de inleiding tot zijn studie over het veranderend gezin in Nederland aldus: „Deze studie draagt dus het karakter van een „studeerkamer-studie“. Hopelijk wordt zij in een afzienbare toekomst gecompleteerd door een onderzoek „te velde“”.³³⁾ Ook J. P. Kruijt pleit voor het instellen van een gezinsonderzoek op grote schaal.³⁴⁾

Wij stemmen met deze pleidooien van harte in en hopen met deze bijdrage te hebben aangetoond dat de micro-dimensie hierbij dan alle aandacht waard is.

De gezinsfactor bij het sociaal onderzoek

Prof. dr. I. Gadourek*)

Inleidend: Er is nauwelijks een sociaal-onderzoeker in Nederland te vinden die uit hoofde van zijn beroep niet tegen de gezinsfactor aanbotst. Niet alle gegevens worden weliswaar via de gezinnen verzameld: bedrijfssociologen beijveren zich om van honderden, zelfs duizenden werknemers, in de cantines of tijdens hun werk geïnterviewed, meningen en houdingen te registreren. De inhoud van kranten, films, radio- of televisie-uitzendingen wordt door middel van de inhoudsanalyse ontleed en tot de toetsing van psychologische of sociologische hypothesen aangewend. De inhoudsanalyse voert echter het gezin in de termen van „target“ of „audience“ (d.w.z. het publiek dat

---

³¹⁾ Persoonlijke mededeling van R. Lippitt.

³²⁾ H. M. In 't Veld-Langeveld: Enkele gedachten over het gezins-sociologisch onderzoek in Nederland. In de bundel: Sociaal-wetenschappelijke verkenningen. Assen 1957, pp. 86 e.v.

³³⁾ G. A. Kooy: Het veranderend gezin in Nederland. Diss. Leiden 1957. p. 15.

³⁴⁾ Zie zijn voorwoord tot de studie van Douma, vermeld onder 26.

*) Ik ben dhr. W. J. van Kranen, bibliothecaris-documentalist bij het Sociologisch Instituut te Groningen, dank verschuldigd voor de hulp die hij mij verleende bij het opsporen van de relevante literatuur.

door middel van het medium wordt bereikt) weer in; de bedrijfssociologie is dan vaak geconfronteerd met de grote onbekende factor „buiten de poort”: de waardering van de vrouw voor het werk van de man, *haar* houding t.o.v. het ploegenrooster, *haar* aanpassing bij de migratie uit plattelands gemeenten of bij de overgang uit de industrie. Het valt trouwens op dat voor het grootste gedeelte het sociaal onderzoek in Nederland (wellicht enigszins ten onrechte) met *social survey* wordt geïdentificeerd; het interview bij mensen thuis wordt als *de* techniek van het verzamelen der sociologisch relevante gegevens beschouwd. Het is merkwaardig hoe deze werkwijze vooral sedert de laatste wereldoorlog is uitgegroeid tot een universele techniek van het sociaal onderzoek.

De methodologische redenen hiervoor liggen voor de hand. Haast geen andere techniek maakt het mogelijk de evidentie van meerdere waarnemingsbronnen te combineren en tevens de kunstmatigheid van de experimentele situatie te vermijden. Het gesprek opent immers voor de interviewer de weg naar de kwantitatief niet altijd even gemakkelijk te vatten wereld van symbolen, culturele tekens en betekenissen. Hiernaast kan echter de interviewer ook observeren: hij hoort niet slechts wat de respondent zegt, hij ziet ook wat deze doet, hoe deze reageert. Nog meer: hij slaat de reacties van de respondent gade op zijn gezinsgenoten, hij is tevens in staat het materiële milieu, waardoor de respondent zich in zijn huis heeft omringd, vluchtig in ogenschouw te nemen. Kortom: waar de content-analysis slechts de culturele en introspectieve dimensie ter beschikking heeft, en waar de observatie-techniek slechts de fysieke dimensie doordringt zonder aan het gedrag of het waargenomene vaak betekenis te kunnen toeschrijven, verschaft het interview gegevens van hoge validiteit, met hoog waarheidsgehalte. Onze zekerheid bij de benadering van de werkelijkheid groeit volgens B. Russell, indien wij de waarnemingen uit verschillende bronnen met elkaar kunnen doen confronteren; in zijn studie „Human Knowledge; Its Scope and Limits”¹⁾ gebruikt Russell de term „compresence” voor gelijktijdige ervaring of gelijktijdige aanwezigheid van een object. „Compresence” verhoogt ons vertrouwen in het bestaan, in de realiteit van het kenobject. In een interview-situatie kunnen we nu eenmaal het verbaal gedrag tegen het geobserveerde gedrag checken en kunnen we tevens het gewoontegedrag uit de kleding, het ameublement of de verdeling van de leefruimte aflezen. Ziehier de reden waarom het interview zulk een populariteit geniet bij het onderzoek.

Wij zouden bij deze aspecten niet zo lang blijven stil staan ware het niet dat juist de validiteit van het interview in ernstige mate veelvuldig wordt verstoord door de gezinsfactor. Dit brengt ons dan tot de problematiek van onze inleiding.

Gezin als een storende factor bij de enquête. De vertekening die wij bij het enquêteren „in het veld” nu en dan ondervinden berust voornamelijk op een van de volgende twee factoren: a) de moeilijkheid om in een huishouden die respondent te bereiken en te selecteren die wij (om steekproeftechnische redenen) moesten hebben; en b) de moeilijkheid om de nu wel adequaat gekozen respondent in de situatie aan te treffen waar hij ons de vereiste informatie kan verstrekken, zonder dat hij door aanwezig-

---

¹⁾ Bertrand Russell, *Human Knowledge. Its Scope and Limits*, London 1948, blz. 312, 314-315; 321-322.

gezinsleden of andere storende invloeden hierin gehinderd wordt. De eerste vorm van vertekening vindt men vooral bij de onderzoekingen die in navolging van de in de V.S. ontwikkelde techniek van quota-sampling (denk aan de Gallup-instituten voor de publieke opinie die ook in ons land werkzaam zijn; ook aan het onlangs door Attwood Statistics Ltd. verrichte onderzoek bij de lezerskring van Margriet en de Geïllustreerde Pers N.V.²⁾) het gezin of een huishouden als een primary unit nemen en de individuele enquêteur een betrekkelijk grote vrijheid geven om de man of de vrouw, de zoon of de vader te interviewen.

De tweede fout speelt vooral een rol bij een basis-onderzoek, waar het niet slechts gaat om de reactie op één of twee houdingsvragen, maar waar door middel van een gestandaardiseerde interview-lijst een heel brok van de levensgeschiedenis van de respondent wordt gereconstrueerd. De individuele respondent en niet het huishouden vormt hier het object van het onderzoek, de basis-eenheid; de individuele respondenten worden dan ook meestentijds op een aselechte wijze uit het bevolkingsregister getrokken, aangeschreven, bezocht.

Op beide vormen van vertekening zullen wij hier in het kort ingaan.

Ad a) Evenals bij andere steekproeftechnieken tracht men bij de quota-sampling een representatief beeld te verkrijgen van de populatie in kwestie. De gehele bevolking wordt in bepaalde rayons verdeeld, deze weer in subrayons totdat men een geografische eenheid verkrijgt waar een enquêteur zelfstandig kan opereren. Men laat ook aan deze individuele enquêteur heel wat zelfstandigheid over om uiteindelijke respondenten te kiezen. Hij krijgt slechts de richtlijnen die aangeven de samenstelling van de steekproef in de termen van de leeftijd en sexe-categorieën, onderverdeeld in bepaalde klassen, en hier moet hij het mee doen.

Zoals de ervaring heeft geleerd ontstaat op deze wijze een niet te veronachtzamen vertekening: de uiteindelijke steekproef weerspiegelt in sterke mate de sociale samenstelling van het enquêteursteam³⁾. De enquêteurs uit hogere klassen komen met een aanzienlijk hoger percentage van hogere-klasse-respondenten terug dan in een bepaalde populatie verwacht mag worden. Ook in andere opzichten is er een convergentie tussen de sociale samenstelling van de enquêteurs-groep en die van de uiteindelijk bereikte steekproef. Men zou hiertegen kunnen inbrengen: hebben we hier met een vertekening door het gezinsfactor te maken? De sexe- en leeftijd-quota's werden toch aan de enquêteurs meegegeven. Moeten we dan vrezen dat bijv. vaders bij een enquête verricht door de jongere vrouwelijke enquêtrices in het uiteindelijke steekproef ondergerepresenteerd zouden worden? Benney, Riesman en Star⁴⁾ geven hierop een eenduidig positief antwoord. Zij brengen, op de eerste plaats, Hyman's bevindingen in verband met Merton's principe van homophilie, d.w.z. dat mensen van wezenlijk dezelfde aard geneigd zijn om vriendschap te sluiten en contacten te onderhouden. „Gelijkheid” zou dan ook de basis vormen voor de mate waarin men bereid is mededelingen te verstrekken. Met andere woorden, de oudere bevindingen worden gegenerali-

---

²⁾ *Lezerskringonderzoek I-IV*, uitgave van de Geïllustreerde Pers, N.V., 1962.

³⁾ Voral Herbert Hyman et al. *Interviewing in Social Research*, Univ. of Chicago Press, 1954.

⁴⁾ Mark Benney, D. Riesman, S. A. Star. „Age and sex in the interview” *American Journal of Sociology*. LXII, 1956, blz. 143-152.

seerd: niet slechts de onbewuste selectie van de respondent doch ook de bereidheid tot responsie („rapport”), die er tussen de interviewer en zijn gesprekspartner bestaat zou afhankelijk zijn van het feit, of zij beiden wezenlijk dezelfde sociale kenmerken hebben. Voor de beide belangrijkste gezinsrollen en -factoren, leeftijd en geslacht, hebben de onderzoekers de werking van dit mechanisme duidelijk aangetoond.

Door één steekproef respondenten twee keer te laten interviewen, een keer over een bepaald onderwerp (op het gebied van politiek, geestelijke gezondheid, seksuele gewoonten en marktonderzoek) en daarna over het beleven van de interview-situatie, kwamen zij tot een differentieel beeld: vrouwelijke enquêtrices van jonge leeftijd zijn bijzonder geschikt om de jongere generatie van mannen of vrouwen te interviewen. Daarentegen verkrijgt men geen goede responsies indien de jonge mannen b.v. de dochters gaan interviewen of oudere enquêtrices de oudere huisvaders voor een gesprek vragen. Merkwaardig is dat deze responsie-bereidheid zelfs het werken met aselect gekozen steekproeven bedreigt. Bij een van onze onderzoekingen hebben wij een waarschijnlijkheidssteekproef opgebouwd door aselecte trekking van bevolkingsquota's uit de bevolkingsregisters in 85 gemeenten. Slechts 6% van de benaderde personen weigerden medewerking te verlenen; de uiteindelijke steekproef bevatte omstreeks 1300 personen. Vergeleken met de bevolkingsparameters zoals deze door het C.B.S. worden aangegeven, bleken de afwijkingen allen onder het niveau van 4% te liggen. Desondanks trof het ons dat de richting van de geconstateerde afwijkingen geheel conform was aan de hypothese door de homophilie-theorie gesuggereerd. De gegevens werden verzameld voornamelijk door de jeugdige mannelijke studenten-enquêteurs, waaronder dankzij een hoog aantal aanmeldingen uit Nijmegen de Rooms-Katholieken domineerden. De weigeringen kwamen voornamelijk uit de polaire groeperingen: vrouwen, oudere leeftijd, lagere sociale positie, niet-Rooms-Katholieken, gehuwden. Dit is een merkwaardige bevinding bij een onderzoek waarbij de enquêteur geen vrijheid had zijn respondent te kiezen. Desondanks hebben blijkbaar de factoren waarvan de enquêteur zich niet bewust is er toe bijgedragen dat de ongehuwden de gehuwden, de zoons de huismoeders niet „bereikt” hebben.

De vraag: wie zal onze uiteindelijke respondent zijn? speelt nog een sterkere rol bij de onderzoekingen die zich werkelijk tot het huishouden of het gezin als zodanig richten: er zal in een aantal huishoudens een televisietoestel geplaatst worden; in andere huishoudens komen er auto's; in bepaalde gezinnen worden kinderen veelvuldig gestraft en gedresseerd, in andere weinig of helemaal niet. Indien ik kennis wil verzamelen en voorspellingen wil wagen over deze materie, wie moet ik als mijn respondent kiezen? De man? de vrouw? de kinderen? de zoon? de dochter? Of maakt het helemaal niet uit?

Het maakt wel degelijk uit, maar het is niet gemakkelijk om van te voren in concrete gevallen te bepalen wie ons de gewenste inlichtingen moet verschaffen. Als een voorbeeld: in mijn eerste Nederlandse studie in het dorp Sassenheim heb ik aan een aselecte steekproef van 404 personen de vragen voorgelegd: „Als U getrouwd bent en kinderen heeft, wie zorgt er dan in Uw gezin voor de opvoeding van kinderen?” „Worden Uw kinderen thuis gestraft? Door wie?” Mannen en vrouwen gaven op deze vragen statistisch significant verschillende antwoorden, waarbij zij de actieve elementen in hun eigen rol accentueerden. Hoe moeten we echter de objectieve situatie reconstrueren door

middel van ondervraging? Zelf had ik gehoopt in de ondervraging van de kinderen, als een neutrale groep tussen de vaders en moeders, een antwoord op mijn vraag te vinden. Groot was echter mijn verbazing toen ik in de literatuur (de studie van Oeser in de buurt van Melbourne in Australië)⁵⁾ vond dat jonge meisjes de moeders en jongens de vaders aangeven als de straffende organen in gezinnen. Langs de interviewweg schijnt het geheel onmogelijk te zijn om de objectieve realiteit in dit opzicht te reconstrueren, al moet ik toegeven dat een poging met behulp van de meer concrete, gestructureerde vragen een oplossing te bereiken, niet werd gedaan. Wellicht zal een antwoord van een participerend waarnemer kunnen worden verwacht; observatie van werkelijke interactie-patronen zou ons in dit opzicht zeker een stuk verder brengen. Op het gebied van marktonderzoek en consumentenresearch, waarover Dr. Van Tulder tijdens deze conferentie refereert, bleek dit gebrek aan kennis omtrent de geschikte figuur van respondent nog nijpender te zijn. Moeten om de voorkeur voor televisie-, koelkast- of automerken te leren kennen de mannen of de vrouwen worden geraadpleegd? Teneinde meer inzicht te krijgen in deze problematiek is men met het onderzoek op het gebied van besluitvorming begonnen met betrekking tot de gezinnen. Wie speelt er een doorslaggevende rol bij het nemen van beslissingen binnen het gezin: de vrouw, de man? Op welke levensgebieden worden bij de beraadslagingen ook de kinderen betrokken?

Kenkel en Hoffman hebben reeds in 1956 aangetoond⁶⁾ dat de gehuwde studenten in de V.S. zich van hun eigen rol in gezinsbeslissingen niet bewust waren. De decisie-processen verlopen op een haast onbewust niveau. Een consequentie hiervan is, dat we deze niet met behulp van een vragenlijst kunnen bestuderen. In een hieropvolgende publicatie⁷⁾ spreekt Kenkel de gangbare opvattingen tegen dat de man-echtgenoot in de V.S. uit zijn rol is verdrongen door de meer en meer actief geworden echtgenote. Volgens zijn bevindingen (alweer gebaseerd op 25 echtparen onder de studenten van de Iowa State College) die op observatie van de decisie-processen zijn gebaseerd (hoe men een plotselinge gift ad \$ 300 zou besteden) doen de mannen nog steeds het meeste praatwerk en hebben ook veelvuldiger hun vrouwen „omgepraat” dan zich laten ompraten, al waren de verschillen in dit laatste opzicht niet al te hoog.

Kenkel's studie trekt in twijfel de resultaten van decisie-onderzoekingen, die slechts op interviews (en wel op interviews met één der huwelijkspartners) gebaseerd waren. Sharp en Mott rapporteren b.v. in 1956⁸⁾ voor de „Detroit metropolitan area” dat aan de hand van 749 interviews met de huisvrouwen kan worden gesteld dat de mannen de beslissing hebben over de aanschaf van de auto, vrouwen over het voedingsbudget, terwijl bij het kopen van een huis of huren van een woning, bij het plannen van de va-

---

⁵⁾ O. A. Oeser, F. E. Emery, *Social Structure and Personality in a Rural Community*, London, 1954, blz. 120.

⁶⁾ W. F. Kenkel, D. K. Hoffman, „Real and conceived roles in family decision making”, *Marriage and Family Living*, 18 (1956) 311-316.

⁷⁾ W. F. Kenkel, „Influence differentiation in family decision making” *Sociology and Social Research*, 42, (1957) blz. 18-25.

⁸⁾ H. Sharp, P. Mott, „Consumer decision in the metropolitan family”, *Journal of Marketing*, 2, 1956, blz. 149-156.

⁹⁾ E. H. Wolgast, „Do husbands or wives make the purchasing decisions” *J. of Marketing*, 23, 1958, blz. 151-158.

cantie e.d. gezamenlijk de beslissing wordt genomen. Methodologisch interessanter in dit opzicht is de studie van Wolgast⁹⁾; deze gebruikte een landelijke representatieve steekproef van mannelijke en vrouwelijke echtgenoten; bovendien heeft hij vragen gesteld over de geplande toekomstige aanschaffingen en heeft de gezinnen 2½ jaar later opnieuw laten interviewen. Zijn conclusie is dat zowel de mannen als de vrouwen geschikt zijn als respondenten in consumenten-onderzoek. Inderdaad zijn de mannen geschikter om b.v. over de auto's te spreken, de vrouwen alweer voor een gesprek over huishoudelijke artikelen. De voorspellingswaarden van beide sub-samples, van mannen en vrouwen, zijn echter vrijwel gelijk; de vrouwen geven wat precieser schattingen wat er werkelijk aangeschaft zal worden.

Deze verschillen worden deels bevestigd door middel van andere onderzoeken; vrouwen zouden meer waarde aan brood en zelf gebakken brood hechten dan mannen¹⁰⁾; het zijn voornamelijk vrouwen in de arbeiderskringen en vooral de werkende vrouwen uit deze kringen die een dominante rol spelen¹¹⁾. Andere onderzoeken wijzen op de gevaaren van generalisatie; een vergelijkend onderzoek van neger-hoogleraren met neger-arbeiders heeft weliswaar eveneens een meer dominante rol van de vrouw bij de arbeiders geconstateerd, echter niet t.o.v. de aanschaffingen.¹²⁾

Dit is dan ook de enige conclusie die we mogen trekken uit de onderzoeken, die nogal met uiteenlopende steekproeven werden verricht en op verschillende decisieproblemen op het gebied van consumentenonderzoek gericht waren: de invloed van de gezinsrollen op het decisie-proces varieert van onderwerp tot onderwerp en is eveneens afhankelijk van het sociale en culturele milieu waarvan trouwens de gezinsrol afhankelijk is. Het kan voor het consumenten-onderzoek van nut zijn zich nu eens meer op de echtgenoten dan weer op de huisvrouwen of het gezin als geheel te oriënteren. Naast de invloed van deze sociale personage op *het aanschaffingsbeleid* zijn ook nog enkele andere gebieden onder de loupe genomen. March meent dat t.a.v. de politieke vraagstukken mannen en vrouwen er differentiële opvattingen op nahouden en dat er vraagstukken zijn die mannen en vraagstukken die de vrouwen aanspreken.¹³⁾

Brim, Glass, Lavin en Goodman hebben tenslotte vorig jaar een uitvoerig rapport over *Personality and Decision Processes* gepubliceerd¹⁴⁾, waarin zij de resultaten weergeven van hun testen van 48 „middle class” en 24 „lower class” echtparen en van 24 echtparen die de tests gezamenlijk in discussieproces moesten invullen. Het waren voornamelijk New Yorkers van joodse afkomst. De beslissingen betroffen de opvoedkundige maatregelen die de ouders moesten nemen in vier fictieve situaties betrekking hebbend op hun tienjarig zontje (de steekproef bevatte ouders van zonen in deze leeftijdscategorie); masturbatie, ongehoorzaamheid, verwaarlozing van het huiswerk voor school, diefstal.

¹⁰⁾ M. Simone N. Sharrah, C. O. Chichester, „Instant bread mix: consumer evaluation of prepared bread, *Food Technology* 14, 1960, 657-661.

¹¹⁾ D. M. Heer, „Dominance and the working wife”, *Social Forces* 36, 1958, 341-347.

¹²⁾ R. Middleton, S. Putney, „Dominance in decisions in the family: race and class differences”, *American J. of Sociology*, 65 (1960), 605-609.

¹³⁾ J. G. March, „Husband-and-wife interaction over political issues” *Public Opinion Quarterly*, 17 (1953-1954) blz. 461-470.

¹⁴⁾ Orville G. Brim Jr., David C. Glass, David E. Lavin, N. Goodman, *Personality and Decision Processes. Studies in the Social Psychology of Thinking*. Stanford U. Press, 1962.

Deze studie is methodologisch bijzonder belangwekkend; zij maakt gebruik van moderne factor-analytische bewerkingsstechnieken. Het is dan ook des te meer te betreuren dat de resultaten weinig sprekend zijn met betrekking tot het door ons gestelde probleem. De vergelijking van de huisvrouwen met de echtgenoten heeft naar voren gebracht dat de vrouwen (echter slechts bij „lower class”) meer denken in de termen van de onmiddellijke dan van de „long range” consequenties en dat zij tevens meer geneigd zijn om de onprettige consequenties van het beslissen te verdringen dan hun echtelijke partners en dan de echtparen in de „middle class”. Vergelijken we de beslissingen die de afzonderlijk werkende echtgenoten namen met de beslissingen van echtparen na onderlinge discussie tussen de man en de vrouw, dan bemerken we dat de groepsdecisie eveneens meer op de onmiddellijke consequenties van de actie gericht is en de ongewenste consequenties verdringt; daarentegen bemerken we een hogere mate van „rationaliteit”: men beoordeelt de te nemen maatregelen met het oog op hun waarschijnlijke en gewenste gevolgen.

Het blijkt dus dat ook op het gebied van opvoedkunde en politiek gedrag, naast dat van consumenten-gedrag, de differentiële rollen van man en vrouw en de collectieve gezinsbeslissing de aard van de responsies bepalen op de vragen die wij door middel van een enquête veelvuldig aan de bevolking voorleggen. De onderzoeker zal er goed aan doen om zich kritisch af te vragen, welke categorie respondenten de meest adequate is voor het doel dat hij zich in zijn onderzoek stelt. Tast hij hieromtrent in het duister, dan kan wellicht een „pilot study” een dienst bewijzen alvorens hij een dure landelijke enquête lanceert. Met behulp van een kleine proef-enquête kan de onderzoeker de responsie-bereidheid en wellicht ook de beslissingsbevoegdheid van verschillende typen respondenten schatten.

Ad b) De tweede onzekerheid bij het verzamelen van gegevens in het veld wordt veroorzaakt door het feit dat de gegevens die we van de individu hoopten te verkrijgen in aanwezigheid van derden zijn verstrekt, of juist verzwegen. Wij moeten beseffen dat eigenlijk alle gesprekken, die we van plan zijn bij de respondenten thuis af te nemen, potentiële groepsgesprekken zijn. Talrijke factoren bevorderen de groepsaard van ons pseudo-individuele interview. Het seizoen is er zonder twijfel één van: 's winters, als de kachel aan is, is het gehele gezin, zijn zelfs familie en kennissen in één vertrek verzameld en de mogelijkheid tot afzondering ontbreekt geheel. De sociale status tezamen met deze laatste factor brengt verdere differentiatie aan, want het zojuist genoemde bezwaar geldt bijna uitsluitend voor de lagere inkomsten-groepen. Het uur van bezoek is eveneens een selectieve factor bij het interview; de huisvrouwen kunnen overdag zonder hun echtgenoten aangetroffen worden, hoewel enkelen de aanwezigheid van de man-beschermer prefereren en liever de avond-uren afspreken. Vóór twaalf uur of vier uur 's-middags (als men geen dutje doet) is er zelfs kans om de huisvrouw alleen, zonder de kinderen te spreken. Mannen zijn daarentegen voornamelijk op de avonden of op zaterdag bereikbaar, omringd dan met al de hunnen.

Het is maar een schamele troost om te weten dat wij een deel van de steekproef wellicht toch bij de individuele gesprekken kunnen betrekken. Daar de kans op een individueel gesprek met gezinsrollen, burgerlijke staat, leeftijd, het man- of vrouw-zijn cor-

releert, zullen alle onderzoekingen die met deze variabelen opereren een onzuiver beeld verschaffen.

Men zou hier naar voren kunnen brengen: indien haast elke interview-situatie bij de mensen thuis in feite een groepsituatie is, zou het dan niet beter zijn om dit te aanvaarden en in plaats van individuele interviews van het begin af groeps gesprekken te plannen?

Er valt hier het een en ander voor te zeggen. De reeds decennia lang in gang zijnde research omtrent het groepsdenken brengt wat dit betreft nogal positieve resultaten te voorschijn. Zoals wij elders hebben samengevat zou de groep de problemen die afhangen van meerdere denkfases of meerdere gesuggereerde handelwijzen beter tot oplossing brengen dan de individu.¹⁵⁾ De recente critiek (o.a. van de door ons aangehaalde groep van Brim, Glass, Lavin, en Goodman) trekt enkele bevindingen op dit gebied in twijfel door er op te wijzen dat het onderzoek de oplossingen van de groepsleden afzonderlijk bereikt zou moeten vergelijken met resultaten van groepsinteractie. De groep zou slechts het niveau weerspiegelen van de meest begaafde leden. Hoe dan ook, zelfs dit is een conclusie tegenovergesteld aan die van de oude massapsychologen dat het collectivum tot het nivelleren van het denken en tot overheersing van het affect zou leiden.¹⁶⁾

Aan de andere kant gaat het ons in de interview-situatie slechts zelden om het rationele denken. Wij zijn meer geïnteresseerd in de collectieve voorstellingen die de mensen er op nahouden, in hun houdingen, waarden, stereotypieën, denkgewoonten en gedragsgewoonten. Is de groepsituatie ervoor geschikt om informatie omtrent deze denkobjecten te verzamelen? Ons antwoord hierop is gedifferentieerd. Daar waar het gaat om groepsnormen, collectieve voorstellingen en stereotypieën kan een groeps gesprek o.i. met succes worden aangewend. Dit is althans de conclusie die wij trekken uit de reeds uitgebreide sociaal-psychologische literatuur op dit gebied: groepsleden, afzonderlijk ondervraagd, geven een genuanceerde mening te kennen, in de groep zijn zij meer geneigd antwoorden te geven waarvan zij menen dat men ze graag wil horen; er is een convergentie naar de groeps- en cultuurnorm. Het is geenszins een negatieve conclusie: er zijn heel wat onderzoekingen die juist er op uit zijn om deze collectieve aspecten van de samenleving te meten en die de individu slechts beschouwen als de spreekbuis van de samenleving; wij kunnen nu eenmaal de samenleving niet interviewen, altijd komen wij bij de Heer X of Mevrouw Y terecht.

Het is aan de andere kant ook bekend dat de individu en dat bepaalde individuen zich in de groepsituatie niet geheel vrij voelen om hun meningen, intieme ervaringen, waardeoordelen weer te geven. Het doet er weinig toe, of de aanwezige derde zich in het gesprek mengt, of slechts als luisteraar het gesprek bijwoont. Bij vele interviews, juist op het gebied van basisonderzoek, stuiten we op deze moeilijkheid. In vele gevallen kan het interview geheel onmogelijk worden gemaakt door de aanwezigheid van gezins- en familieleden. Slechts een enkel voorbeeld: voor allerlei houdingen (satisfactie, gevoelens van onbehagen) is het van nut te weten of de persoon in kwestie een

---

¹⁵⁾ I. Gadourek, *Kennissociologie*, Den Haag, 1956, blz. 55 vv.

¹⁶⁾ De oudere theorieën hieromtrent van Sighele, Lebon, Geiger, Baschwitz en Reiwald zijn voldoende bekend, reden waarom wij van uitvoerige bespreking afzien.

prettige of minder prettige jeugd heeft gehad in het ouderlijk huis. Bij een enquête van de volwassen bevolking (van laten we zeggen 21 jaar en ouder) schijnt het aanmerkelijk om deze vraag te stellen. Wat doen we echter als we een respondent, vrijgezel, aantreffen in zijn ouderlijk huis? Wat doen we als we deze vraag moeten stellen in een vriendelijke gezinssituatie waar bij de kachel opa of oma ons belangstellend gade slaat? Indien de vraag niet rechtstreeks traumatisch of kortsluitend werkt, dan hoeven we er niet over te twijfelen dat er toch slechts ontwijkend of positief op wordt gereageerd.

Men denke niet dat we hier een bizar geval hebben bedacht dat tot een onmogelijke situatie leidt. Tal van andere „neutrale” vragen kunnen als pijnlijk beleefd worden indien gesteld in de groep; de vraag naar burgerlijke staat bij een hertrouwde man of vrouw, de vraag naar het aantal sigaretten dat men rookt in een situatie waar de zaak onderwerp vormt van liefdevolle echtelijke twist, enz. enz. Gezwegen dan nog over het feit, dat vragen over gezinsverhoudingen, over intieme gewoonten of opinies, over antecedenten, geheel taboe zijn.

Daar het bij een basisonderzoek veelvuldig gaat juist om een aantal life histories, daar we vaak zelfs honderden persoonlijke kenmerken verwerken in onze correlatie-matrices teneinde de schijnverbanden te kunnen isoleren, vormt die aanwezige, zwiigende derde een stille bedreiging voor onze werkwijze.

Er zijn zelfs situaties, waar het niet bij de stille beïnvloeding blijft. De dominante echtgenoot of echtgenote raakt dermate bij het vragen-en-antwoorden-spel van de partner geïnvolveerd, dat hij (c.q. zij) mee gaat doen of tips en aanwijzingen gaat geven. Dergelijke sprekende beïnvloeding kan een bekwame enquêteur in de meeste gevallen tegengaan; of hij stelt de vraag ook aan een ander gezinslid zonder deze te noteren, of hij maakt op een tactvolle wijze aan de gezinsleden bekend dat het tenslotte (in dit geval) om de mening van één van hen gaat.

De verstoring door de zwiigende aanwezige derde (individu of groep) blijft echter het geweten plagen van de conscientieuze onderzoeker die er op uit is in het samengaan en correleren van individuele kenmerken de sociale wetmatigheid op te sporen.

Enkele correctiemogelijkheden. Wat kunnen we tegen beide vormen van vertekening doen? Onze bewustwording op dit gebied lost niet in elk geval onze problemen op maar helpt de problemen in vele gevallen te vermijden. Laten we de mogelijkheden ons geven in het kort samenvatten.

Ten eerste is het mogelijk aan de hand van het nog steeds groeiende wetenschappelijke inzicht de onderwerpen te classificeren: die welke wel met geslacht en leeftijdsfactor (generatie!) correleren en die welke voor de werking van deze factoren ongevoelig zijn. Heel wat is ons ook in Nederland bekend over de samenhangen van deze twee variabelen: vrouwen b.v. hebben lagere opleiding, lagere inkomens, nemen minder deel aan verenigingsleven, interesseren zich minder voor de politiek, zijn meer kerks, roken minder, drinken minder, snoepen meer, bezoeken frequenter de huisarts en vertonen eerder neurotische symptomen, enz. enz. Al deze (en nog vele andere onderwerpen en factoren met geslacht en leeftijd gecorreleerd, hangen nauw samen met de gezinssamenstelling van de steekproef. Niet een quota maar een aselechte steekproef of waarschijnlijkheidssteekproef moet hier de aangewezen methode zijn bij de poging om de spreij-

ding van een kenmerk over de gehele populatie vast te stellen.

Wil men nog een nauwkeuriger resultaat bereiken dan zou men het eigen enquêteurs-team met zorg moeten gaan selecteren. Met de door Benney, Riesman en Star gesignaleerde responsie-patronen zal ter dege rekening worden gehouden. Jonge vrouwelijke krachten krijgen hier dan een nieuwe taak toebedeeld — wellicht een toekomst-mogelijkheid voor de zo talrijke meisjesstudenten in de sociologie —: enquêteren. Bij het werken met een representatieve steekproef verdient het aanbeveling de enquêteurs dusdanig te kiezen dat zij ook, als groepering, een weerspiegeling vormen van de ganse bevolking. Respondenten kunnen dan op een aselecte wijze aan een dergelijk enquêteurs-team worden toebedeeld. Ook kunnen we aan de hand van het groeiende inzicht en de zich uitdijende theorie de onderwerpen classificeren naar gelang zij wel of niet gevoelig zijn voor de groepsfactor en voor gezinsinteractie: normen die in de samenleving heersen, conventies, collectieve stereotypieën kunnen we zonder meer hetzij aan het gezin of aan de personen in gezinsverband voorleggen.

Gaat het tenslotte om de gehele levensgeschiedenis van de respondenten of om meer intieme onderwerpen, dan dienen speciale maatregelen te worden getroffen. Huisvrouwen kunnen op een geschikt uur met grote kans alleen worden aangetroffen. Voor de mannen is een poging te wagen om ze te bewegen tot een bezoek aan het bureau waar de onderzoeker zijn spreekuur houdt of om hen te bereiken via de werkgever, indien de introductie van het onderzoek het toelaat. In die situaties waar we de respondent niet kunnen afzonderen en deze tegen onze bedoeling in bij de aanwezigheid van de derde moeten interviewen, is het nuttig om deze omstandigheid in het interview-protocol te vermelden. Van de enquêteurs die voor ons werken vragen wij als regel een korte beschrijving van de volgende aspecten: de respondent als persoon (zijn kleding, zijn uiterlijk, zijn reactie-wijze), de materiële omgeving (een korte schets van de indeling van de kamer of het huis), de interview-situatie (een korte schets van aanwezige personen en hun dislocaties) en voorts het verloop van het interview: op welke tijdstippen had men de neiging om zich in het gesprek te mengen, in welke fasen van het gesprek kregen we de indruk dat de pp. geremd werd door aanwezigheid van anderen, in welke fasen van het gesprek was hij juist bijzonder mededeelzaam en wat was zijn gedachten-structuur. Noteert men de invloeden op de interviewsituatie dan is het in principe mogelijk bij de evaluering van de antwoorden tevens rekening te houden met het feit of het interview in groepsverband of daarbuiten werd gehouden. (De techniek van variantie-analyse of van co-variantie-analyse, zoals die voor de correctie van het zgn. dusterings-effect werd ontwikkeld, lijkt t.a.v. cruciale vragen een moeizame maar toch nuttige weg).

Tenslotte nog de mogelijkheid, reeds door ons gesuggereerd, om in bepaalde omstandigheden in plaats van de pseudo-individuele gesprekstechniek doelbewust een groeps-gesprek te organiseren. We hebben gesteld dat deze mogelijkheid overwogen mag worden waar het niet gaat om de kenmerken van de individu en niet om de processen waarbij de individu is betrokken. Het is nl. één der bevindingen van de sociale psychologie dat de individuele meningen in de groep onderdrukt worden, dat bepaalde personen niet aan bod komen.¹⁷⁾ Het behoeft na de inleiding van Dr. Boekestijn weinig betoog

¹⁷⁾ B. V. M. Chandler, „An evaluation of the group interview”, in *Human Organization*, 13, 1954, 26-28.

dat grondige kennis van de groepsdynamische verschijnselen vereist wordt, wil men toch de techniek van het groeps gesprek toepassen. Persoonlijk ben ik nooit zo ver gegaan; ik ben nl. de mening toegedaan dat de techniek van groepsinterview slechts toe te passen is door een team, niet door de individuele onderzoeker of enquêteur. We bemerken dat ook reeds bij een individueel gesprek de rol van de enquêteur zwaar is overbelast. Hij moet de stimuli toedienen, vragen stellen, hij moet op de gedragsreacties van de respondent letten en deze adequaat gaan interpreteren, in geval van spanningen of geremdheid deze ondervangen. Hiernaast moet hij echter ook nog mededelingen registreren en eventuele antwoorden onthouden teneinde geen dubbele of overbodige vragen te stellen. Het lijkt me stellig onmogelijk om een zo belaste figuur nog een nieuwe taak toe te vertrouwen, nl. het waarnemen van en het manipuleren met de groepsprocessen, die zich rond hem afspelen. Wellicht zal ons de voortschrijdende techniek in de toekomst van het registratie-probleem verlossen. Reeds thans zijn bijzonder geschikte apparaatjes in de handel. Het uittypen van groeps gesprekken blijft desondanks „a nuisance” en het coderen hiervan en het destilleren van essentiële informatie een harde dobber. Vooral indien men deze techniek meent toe te moeten passen niet in de explorerende fase van onderzoek maar bij de toetsing van hypothesen, komen allerlei methodologische vraagstukken om de hoek kijken, zoals: wat is eigenlijk een „groepsvariabele”, hoe komen we tot het vaststellen van groepskenmerken en hoe moeten deze kenmerken gemeten worden? Dit brengt ons echter reeds tot het vraagstuk van methodiek van gezinsonderzoek in plaats van tot dat van de gezinsfactor bij het onderzoek, dat wij ons hier hebben gesteld.

Onderzoek ten bate van onderzoek: Een voortgezet gezinsonderzoek kan ook, zonder twijfel, onze tegenwoordige onzekerheid omtrent de invloed van de gezinsfactor doen verdwijnen. Enkele invloedsgebieden hebben we in het kort aangeduid. Wat de methoden betreft, pleiten we vooral voor de methoden van een toetsend onderzoek, het vervolgonderzoek. De studie van voorspellingen op het gebied van „consumer-research” wijst o.i. in de goede richting. Eveneens de observatie-studies, die de werkelijke interactie-processen tussen echtgenoten tot object nemen. Aangevuld wellicht met de mogelijkheid om bij opinie-onderzoekingen die met landelijke steekproeven werken de gezinsfactor te meten zoals we andere effecten van clustering meten, is dit een geheel research-programma. Mocht zo een programma ooit worden uitgevoerd dan mogen we verwachten meer inzicht te krijgen in de nogal duistere materie rond het interviewen in de gezinnen. Een van de belangrijkste research-instrumenten waarover wij bij het sociaal onderzoek beschikken, het interview, zou hierdoor stellig aan waarde winnen.